

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2022 Vol. 2

**www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz**

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2022 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR

O'RINBOSARI

Karomat Mullaxo'jayeva (o'zbek)

Ziyoda Teshaboyeva (ingliz)

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo'ldosh Pardayev

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA

ADABIYOTSHUNOSLIK

Bauirjan Omarov

“To'tinoma” va uning o'zbek adabiyotidagi variantlari

4

Olimjon Davlatov

Mumtoz adabiyotda rind obrazining badiiy takomili

25

MATNSHUNOSLIK

Rashid Zohidov

“Sabotul ojizin” sharhlari

42

Bahriddin Umurzoqov

Mavlono Faxruddin Aliy Safiy Koshifiy Hiraviyning yangi topilgan asarlari

55

Azamat Atayev

O'rta asrlar Xorazm adabiy muhitida Abu Bakr Xorazmiyning o'rni

68

LINGVISTIKA

G'aybulla Boboyorov

O'zbek shevalarida “Devonu lug'ati-t-turk”dagi so'zlarning saqlanishi to'g'risida

90

Mardon Rahmatov

Shoir taxallusining nutq subyektiga munosabati (Alisher Navoiy g'azallari misolida)

112

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
 DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Ziyoda Teshabaeva (English)	
 EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tojibaeva	
 EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
 LITERATURE	
Baurjan Omarov	
Variants of "Totynama" in Uzbek literature	4
 Olimjon Davlatov	
Artistic Improvement of the image of Rind in Classical Literature	25
 TEXTOLOGY	
Rashid Zohidov	
Review of "Sabotul Ojizin"	42
 Bahriddin Umurzoqov	
New discovered works of Maulana Fakhr ad-din Ali Safi Kashifi Khiravi	55
 Azamat Ataev	
The place of Abu Bakr Khorezmi in the literary environment of Khorezm in the middle ages	68
 LINGUISTICS	
Gaybulla Babayarov	
On preservation of words from "Diwan Luyat at-Turk" in Uzbek dialects	90
 Mardon Rahmatov	
The relationship between the subject of speech and the image of Navoi	112

O'rta asrlar Xorazm adabiy muhitida Abu Bakr Xorazmiyning o'rni

Azamat Atayev¹

Abstrakt

VIII – XIII asrlarda Xorazm adabiy muhitining shakllanishida Xorazm arab tilli adabiyotidagi she'rlar, qasidalar, bir tomondan, ushbu muhit paydo bo'lishi va rivojlanishidagi madaniy aloqalar, madaniy ta'sir omillarini yoritishda ahamiyatli bo'lsa, ikkinchi tomondan, ijtimoiy-siyosiy omillarni ochib berishda ham juda muhimdir. Madh va hajv eski arab muhitining ajralmas bo'lagidir.

Mazkur maqolada Xorazmdagi arab tilli badiiy adabiyot vakillaridan Abu Bakr Xorazmiy hayoti, uning she'riyati mavzu ko'lamini va asosiy yo'nalishlari bayon qilingan bo'lib, islom fathidan uch asrcha vaqt o'tgach, Xorazm mintaqasida yetishib chiqqan ko'plab arab tilli shoirlar adabiy meroslarini to'g'ri tushunish va izohlashda adabiy manbashunoslik va matnshunoslikka muhim yangi ilmiy ma'lumotlar taqdim etadi.

Kalit so'zlar: arab tilli adabiyot, tarixiy manba, adabiy manba, g'azal, hajv, madh, janr, manbashunoslik, matnshunoslik.

Kirish

Ilk o'rta asrlar Xorazm adabiy muhitiga oid ma'lumot beruvchi manbalar [Husayn Toha, 1976]da shoir Abu Bakr Xorazmiy nomi bilan tanilgan va *Tabarhozziy* deb laqab olgan adibning asl ismi Muhammad ibn Abbos bo'lib, *Tabarhozziy* so'zi Tabariston va Xorazm nomlaridan tashkil topgan qo'shma otdir. Chunki uning otasi Xorazmdan va onasi Tabaristondan bo'lgan. Abu Bakr Xorazmiy hijriy 323 (milodiy 934) yilda Xorazmda tavallud topdi. Uning yoshligi haqida manbalarda ko'p ma'lumot uchramaydi. Otasi va onasi haqida esa yuqoridagi ma'lumotlar keltirilgan, xolos. Shu sababdan biz Abu Bakr Xorazmiyning bolalik hayoti haqida to'liq

¹ Atayev Azamat Pulatovich – tayanch doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: azamatatayev79@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0902-321X

Iqtibos uchun: Atayev, A. P. 2022. "O'rta asrlar Xorazm adabiy muhitida Abu Bakr Xorazmiyning o'rni". *Oltin bitiglar* 2: 68-89.

ma'lumotga ega emasmi. Lekin Xorazmdagi ilmiy muhit qanday bo'lgani, shoirning madaniy rivojlangan hayotda o'sgani, uning boy til va o'ziga xos tarixiy madaniyat ta'sirida ulg'aygani masalaning ayni ayon jihatlaridandir.

Abu Bakr Xorazmiy jiddi-jahd bilan johiliyat va islom she'riyatini o'rgangan. U ilm o'rganish va rizq talabida yo'lga chiqib, ko'plab podshoh va amirlar xizmatida bo'lgan. Dunyoning talaygina mamlakatlarini kezib, Iroqqa, so'ng Halabga safar qilgan.

Zamonasining mashhur adibi, tarixchisi va tilshunosi bo'lib etishgan Abu Mansur Abdulmalik ibn Ismoil as-Saolibiy an-Naysoburiy o'z davrining yetuk olimlari sifatida Abu Sulaymon al-Xattobiy (931 – 998) va Abu Bakr Xorazmiylardan dars olgani e'tiborga molik [Saolibiy 1987].

Asosiy qism

Abu Bakr Xorazmiy o'zi haqida, avvalo, Shomga va Sayfuddavla Hamadoniy xizmatiga yetib borgach, saroyda yaxshi mavqega erishgani, shuningdek, mana shu shaharga kelgach, hayotida yorqinlik kuzatilganini zikr qiladi. Shoir sifatida o'ziga yarasha yuksalib, adiblik quvvatini topganidan so'ng u Buxoroga qarab yuzlanadi va vazir Bal'amiy bilan uchrashadi. Ammo vazir bilan suhbat chog'ida adib vazirni maqtamagach, ularning o'rtasidagi o'zaro munosabatlari yomonlashib, Abu Bakr Xorazmiy undan ajraydi. Abu Bakr Xorazmiy oddiy shoir bo'lishiga qaramasdan, umummanfaatni ko'zlagan holda vazir Bal'amiyni hajv qilib aytadi [Saolibiy 2009]:

إن ذا البلعمي ، والعين غينٌ
وهو عارٌّ على الزمان وشينٌ

Albatta bu Bal'amiydir va “ayn” aslida “g'ayn”dir,
U zamon uchun uyat va aybdir.

Agar البلعمي so'zidagi “ayn” harfini “g'ayn” qilib o'qisangiz: “Balg'amiy” bo'ladi. Bu butun boshli vazirga nisbatan qattiq haqoratdir. Abu Bakr Xorazmiy hajviyalarida shu tarzdagi keskinlik, ba'zan odob chegarasidan chiqadigan darajadagi qo'polliklar kuzatiladi. Saolibiy o'z tazkirasida uning bunday she'rlaridan namunalar keltirib o'tgan [Saolibiy 2009, 207].

Shundan so'ng Abu Bakr Xorazmiy Naysaburga tomon o'tlanib, u yerda nufuzli kishilar bilan uchrashadi. Ular shoirni qadrlab, u bilan go'zal muomalada bo'lishadi. Shu yerda Hasan Qaznaviy, Abu Mansur Bag'oviy, Abu Hasan Hukamiy kabi shoirlar bilan tanishadi. Abu Bakr Xorazmiy Naysaburda Abu Nasr Mikoliy bilan ham

ko'rishadi va uni madh qilib, u haqida ma'lumot beruvchi quyidagi qasidani yozadi:

نَجْرُ ذِيُولِ الْفَخْرِ حَتَّى كَأَنَّا
لَعَزَّتْنَا فِي آلِ مَيْكَالٍ نَنْتَمِي
هُمُ شَحْمَةُ الدُّنْيَا فَإِنْ نَتَعَدَّهُمْ
إِلَى غَيْرِهِمْ نَحْصِلُ عَلَى الْفَرْثِ وَالْأَمِ
سَقَى اللَّهُ ذَاكَ الرُّوْضَ جُودًا كَجُودِهِمْ
وَصَيَّرَ أَجَالَ الْعِدَاءِ إِلَيْهِمْ
وَأَبْقَى أَبَا نَصْرٍ لِيُرِيَّ عَلَيْهِمْ
سَنِينَ كَمَا أَرَبَى بَنِينَ عَلَيْهِمْ
وَعَاشَ إِلَى أَنْ يَتْرَكَ النَّاسَ مَدْحَهُ
وَمَنْ ذَا الَّذِي يَرْجُو إِيَابَ الْمُثْلَمِ
هُوَ الْحَرَّ يَحْبُو بِثُوبٍ مَطْرَرِ
غَسِيلٍ وَ لَا يَدْعُو بِكَيْسٍ مَخْتَمِ
وَلَا يَعْدُمُ الرَّأُؤُونَ مِنْهُ ثَلَاثَةَ
عَطَاءٍ وَعِذْرًا وَانْبِسَاطًا لَدَيْهِمْ

(She'ning nasriy tarjimasi): "Faxrning etaklarini tortamiz. Toki, Mikol xonadonidan umid qilib, o'z izzatimizga yetishamiz. Ular dunyoning moylaridir. Agar biz ulardan boshqalarga boradigan bo'lsak, faqat yomonlikka va qonga duch kelamiz. Alloh bu bog'ni ular xuddi saxiylik qilgani kabi saxiylik ila sug'orsin va dushmanlarining muddatlarini, ya'ni umrlarini ularning foydasiga qilsin. Abu Nasrni esa dushmanlarining ustida bir necha yillar tarbiyalovchi qilsin. Dushmanlarining bolalarini ham tarbiyalasin. Va shunday yashasinki, insonlar uning madhini tark qilgunlaricha umr ko'rsin. Kim ham Abu Muslamdek bo'lishni orzu qilardi. U hur inson edi, naqshli ko'ylagi bilan emaklamasdi. Yuvuqchi edi, berkitilgan xaltaga, ya'ni hamyonga chaqirmas edi. Qo'l ostidagilari uning muntazam uchta narsaga: Mol dunyosidan muhtojlarga berishga, uzr so'rashga va kengchilik (bag'rikenglik)ka odatlanganini guvohi bo'lardilar. Agar u insof qilsa, shirin qiladi, xuddi "ha" degan so'z shirin bo'lgani kabi. Agar u zulm qilsa, og'ir qiladi, xuddi "nima uchun?" degan so'z og'ir bo'lgani kabi. Kishilar uni, hatto johillarni ham kechiruvchi deb biladilar va uning ishlarini she'r qilib maqtaydilar. U o'zining fe'li bilan ularni so'kuvchidir, gapi bilan emas".

Mazkur qasida mazmunidan anglashiladiki, Abu Bakr Xorazmiy amirning madh etuvchi (mamduh)laridan bo'lgan. Shuningdek, u o'zining bu madhi bilan Abu Nasr Mikoliyning saxiylik hadyalariga erishishni umid qilgan hamda yuqorida: "Ular dunyoning moylaridir. Agar biz ulardan boshqalariga yuzlanadigan bo'lsak, yomonlikka va

qonga duch kelamiz", deya ishora qilib o'tganidek, olajak hadyalari o'ziga xos bo'lishini orzu qilgan.

Quyidagi satrlar ham Abu Bakr Xorazmiyning qasida borasidagi mahoratidan darak beradi:

جناب تجنباہ لیس بمجذب
و بحر تخطیناہ لیس بمرزم
وماء زلال قد ترکنا وروده
زالالا وبعناہ بشربة علقم

She'ning nazmiy tarjimasi: Biz bu o'rinda she'riy tarjima va nazmiy tarjima tushunchalarini bir-biridan farqlashni lozim topdik. She'riy tarjima asliyatdagi vazn, qofiya kabi xususiyatlarni to'la saqlagan mukammal badiiy tarjima sanalsa, nazmiy tarjima she'r mazmunini o'quvchi zehniga oson yetkazish maqsadida uni mavzun nutqda ifodalashdir:

*U bir janob, unda obihayot bor,
Undan ketsang, qurg'oqchilik ofat bor.
Shunday bir dengiz-ki, o'ng-u so'lini
Shaffof, tiniq suvlar tutmish yo'lini.
U bir zilol – kirlik bedarak bo'lgan,
Biz undan ichmakni butkul tark qilgan.
Chorladi beomon, g'aflatli qutqu –
Go'yo boshqa zilol – sharobdek uyqu.*

Mana shu ikki bayt orqali biz Xorazmiyning maqtovini keltirayotgan kishisi saxovatli bo'lishiga qaramasdan uni tark qilgani va o'zganing oldiga ketgani uchun nadomatini ta'kidlayotgani hamda o'z nafsini malomat qilayotganini ko'ramiz. U bu ishini xuddi "zilol suvini uyqu sharbatiga almashtirgan kishi"ga o'xshatadi.

She'r mavzusi aksar hollarda bevosita shoir biografiyasi bilan bog'liqligini Abu Bakr Xorazmiy ijodida ham ko'ramiz. Masalan, bir o'rinda u ko'z o'ngimizda sabr kosasi to'lgach, tushkun holatga tushgan va o'z holini amirga bayon qilib yig'lagan holatida namoyon bo'ladi. Amir shunday kishi ediki, shoir uning xizmatida bo'lganida unga yaxshi yordamchi edi.

لبست ثياب الصبر حتى تمزق
جوانبها بين الجوى والتندم
أظلل إذا عاتب نفسي منشدا
فهلاً تلا حاميم قبل التقدم

(She'rining nazmiy tarjimasi):

Sabrdan libos kiydim, parcha-parcha bo'ldi lek,

*Har yerida havodur, choki dardimdan tilik.
Davom etdim she'rimni, nafsimni itob qilib,
Kirsam edi bu ishga "Haa – mim" tilovat qilib.*

Alal oqibat ma'lum bo'lishicha, amir boshiga mushkulot tushgan shoirni qutqarmaydi. Abu Bakr Xorazmiy esa qo'riqchi yeb-ichish bilan mashg'ul, g'ofil bo'lib turganida yashirincha qochib ketishga muvaffaq bo'ladi.

So'ng Jurjondagi Sohib ibn Abbodning oldiga borgach, shu yerda uning g'amlari arib, qayg'ulari ketadi. Shoirning ahvoli yaxshilanib, avvalgi holatiga qaytadi. Abu Bakr Xorazmiy Ibn Abbodni ko'p madh etar va ko'plab sovg'alarga erishardi.

Bu yerda tilga olingan inson Eron va Iroqda hukm surgan buvayhiylar sulolasi (932-1062-yillar) vaziri, shoir va olimlar homiysi as-Sohib laqabi bilan mashhur Abu-l-qosim ibn Abbod (936-995)dir. Abu Mansur as-Saolibiy ham o'zining mashhur "Kitob latoyif ul-maorif" asarini unga bag'ishlagan edi [Saolibiy 1987, 4]. Bu asarda xorazmshoh Abu-l-abbos Ma'mun ibn Ma'mun hamda uning o'g'li Sijiston hokimi Ma'mun ibn Ma'mun ibn Ma'mun tilga olingani va she'rlaridan namunalar keltirilgani Xorazm arab tilidagi adabiyotning jug'rofiy sarhadlari ham kengligini ko'rsatadi.

Mamduhning moddiy manfaatdorligi hamisha badiiy ijodni ham yuksaltiruvchi, ham yerga uruvchi omil bo'lgan. Shuning uchun bu holatga davr hamda vaziyatni yaxshi bilmasdan, o'sha muhitni his qilmasdan biror narsa deyish mushkul. Bunga XIX asr Xorazm adabiy muhitidagi vaziyat yaqqol misoldir. Masalan, A.O'rozboyev yozishicha, Komil Xorazmiy mazkur munosabat bilan bir masnaviysida muhim ijtimoiy-axloqiy jarayonni bayon qilgan:

*Himmating ollida jahon moli
Bir ovuch tiyra xok timsoli.
She'r ko'p vaqt kambaho erdi,
Shuaro baxti ham qaro erdi.
Lillahi hamdu-s-sanoki, bu dam
Jo'sh urub sizga bahri judu karam.
Saj' bir tangadin baho bo'ldi,
Shuaro kisasi to'lo bo'ldi.
So'zni guhar demishlar o'tganlar,
Fazl do'konini yuritganlar.
Bu zamonda guhar jugan bo'lmish,
So'zni sotmoq jugang'a fan bo'lmish.
Yo javohirshunos emasmu alar,
Tanimaslar jugan bila guhar.*

*Yo g'alat debdururlar ahli salaf,
Yo jungan bordurur guharg'a xalaf.
Yoki lafz qadimda derlar
Jugari otini alar guhar.
Ulki, ogahlarning ogahidur,
Fahmu donish sipehrining mahidur.
So'z ortuqdurur guhardin ham,
Fazlu donishda olam ichra alam.
So'zni har necha qilsa bozori,
Bordur olamda bir xaridori.
Ming balog'at bila so'z aylab ado,
Qilar ani jungan bila savdo.
Ul dag'i ushr yo zakot durur,
Anga "in'omu bazi" ot durur.
Man bechorayi g'aribu haqir,
Ki so'zum ichra zarra yo'q ta'sir,
So'z desam, kim anga quloq solur,
Kim ani bir ko'nakka olur.
Men ne yanglig' so'z aylayin insho,
So'z durrig'a bu nav' bo'lsa baho.
So'zima hech kishi jungan bermas,
Bersalar ham somon yomon ermas*

[O'rozboyev 2020, 36].

Aslida ushbu satrlarning dunyoga kelishi, Komil Ogahiy so'zlarini aynan gavhardan ham a'lo ekanini ta'kidlashining o'z sababi, tarixi bor. Ushbu masnaviyga muallif (Komil Xorazmiy) sharhi mazmuniga ko'ra, Muhammad Niyoz devonbegi o'z muhriga o'ydirish uchun Komilga munosib saj' (qofiyalangan jumla) yozib berishini aytib, muzd (haqi)ga bir tanga taklif qiladi. Komil Ogahiydek ijodkor uning sharafiga bir qancha she'r bag'ishlaganda jo'huri (jugan, jugari) bilan kifoyalangan Muhammad Niyozbegi devonbegi "saxovat"idan lol qoladi. Devonbegrining Ogahiyga qilgan "in'om"lari ham aslida ushbu zakot hisobidan bo'lib, unga "in'omu bazi" (saxovat) deb ot qo'yilganiga shoir taajjublanadi. Demak, barcha davrlarda ham shoirlar moddiy tomondan havas qilarli darajada qadr topgan emas.

Abu Bakr Xorazmiy mana shu o'rinda Sohib ibn Abbodni fazilati, saxovati va shijoatini maqtab shunday she'r aytgan:

وما خلقت كفاك إلا لأربع
عوائد لم يخلق لهن يدان
لشكرك أفواه وتنويل نائل

وتغليب هندي وأخذ عنان

She'rining nasriy tarjimasi:

*"Ikki qo'l uning yaxshiliklarini qaytarishga qodir emas.
Faqatgina to'rtta narsanigina qila oladi:
Og'zi bilan shukur aytishni, beruvchini maqtashni,
Hindni ustun qo'yishni va tizginni olishni".*

She'rning mana shu baytiga kelganida Sohib unga qarab: "Sen qalamni zikr qilishni unutding. Axir u yozuvchining aslahasi-ku?! U shunday qurolki, u bilan she'r yoziladi. Qalam she'rning asosi hisoblanadi", – deydi. Shunda Abu Bakr Xorazmiy qalamni maqtab qasidani davom ettiradi:

يد تراها أبدا
قوق يد وتحت فم
ما خلقت بنائها
إلا لسيف وقلم

She'rining nasriy tarjimasi:

*"Kishi qalamni har doim qo'lining ustida va og'zining
tagida ko'radi.
Barmoqlar faqatgina qilich va qalam uchun yaratilgandir".*

(She'rning nazmiy tarjimasi):

*Qaytarolmas qo'llarim, sening yaxshiligingni
Qila olgum to'rttovni, alqab xalqchilligingni:
Til bilan shukurdaman, madhing mudom so'zimda,
Tutay ijod tizginin, hind ustun deb izmimda.
Qalamim qo'l ustida, og'zim ostida sobit,
Barmoqlar yo qalam-la, yo qilich-la zo'r zobit.*

(Yuqoridagi fikrlarimizga dalil sifatida ushbu she'rning nasriy va nazmiy tarjimalari yondosh berildi).

Bu baytlar beixtiyor Sharq mumtoz adabiy manbalarida qalam ta'rifida aytilgan so'zlardan ayrimlarini esga soladi. Haqiqatan, qalam vasfi mumtoz adiblar ijodida alohida o'rin tutadi. Masalan, Alisher Navoiyning qalami badiiy barkamolligi va falsafiyligi bilan ajralib turadi:

*Ne lo'lidurki, chun hangoma tutsa,
Qadam boshtin qilib tortar navozir.
Boshin keskandin ortib anga tahrir,
Tilin yorg'andin o'lub anga tahrir.
Qaro suvg'a boshin yuz g'o'ta bersa,*

*To'lar og'ziyu bo'lmas lek damgir.
Kiromul-kotibin ondin qilib sabt,
El etkondin yamon-yaxshini bir-bir.
Vale oshiq bila Majnun ishiga
Qazo yetkurmey andin ranju tashvir.
Bihamdillahki, ollimda azaldin
Jununu ishq yozdi kilki taqdir [Navoiy 1987, 883].*

Shoir Abu Bakr Xorazmiyning:

*Qalamim qo'l ustida, og'zim ostida sobit
Barmoqlar yo qalam-la, yo qilich-la zo'r zobit –*

degan baytlari Ogahiy tarixiy asarlarida qalam va qilich mush-tarakligiga oid quyidagi so'zlar bilan muvofiq kelishi ularning muhim ijtimoiy-siyoiy tushunchalar ekanligidan darak beradi: *"Nukta. Har podshohi sohib iqtidorekim, kishvarkusholig' orzu qilib, arsayi olamg'a ot surub, yaxshi ot chiqarmoq istasa, anga ikki ishni ixtiyor qilmoq vojibu lozimdur: biri tig'zanu mardafkan shuja'o tarbiyati va biri xushsuxanu qalamzan shuaro taqviyatidur. Nedinkim, agar ul toifa bo'lmasa jahonbonlig' va mamlakatsitonlig' maqsudin hosil qila olmas va agar bu jamoa bo'lmasa, barcha futuhot va yaxshi sifating afsonasi zamon avroqida boqiy qolmas"* [Ogahiy 11^a].

Yuqorida aytilganidek, bu davr shoirlarining aksari qaysidir jihati bilan saroy muhitiga xoslashgan bo'lib, ularning asosiy nazm namunalari maishiy sathda namoyon bo'lardi. Shuning uchun ham ularning ijodida hajv, madh, faxriya, qasida kabi janr yo'nalishlari yetakchilik qilgan. Masalan, shu o'rinda, Abulfazl Saxriyning ushbu baytini hajv janriga misol qilib keltirishimiz mumkin:

أيا ذا الفضائل واللام حاء
ويا ذا المكارم والميم هاء
Ey fazilatlar sohibi – lom harfi ho (ح)
Ey ikromlar sohibi – mim harfi ho (م).

Baytda keltirilgan fazilatlar so'zi oxiridagi ل harfini ح ga o'zgartirilsa, "buzuqliqlar" ma'nosidagi so'z hosil bo'ladi. Ikkinchi misradagi yaxshi sifatlar so'zi oxiridagi م harfi o ga o'zgartirilsa, "yomonliklar" degan ma'noda bo'ladi. Demak bu o'rinda shoir: "Ey fazilatlar sohibi..." yoki "Ey yaxshiliklar egasi..." deb go'yo maqtov bilan nido qilyapti-yu, aslida hajv uslubi orqali uning ustidan kulyapti.

Yoqut al-Hamaviy o'zining "Mo'jamul udabo" asarida Nasa-viydan ham shunday hajv keltirilgan [Yoqut al-Hamaviy ar-Rumiy 1993, 27-28]:

لَكَ تَدْرِيسٌ وَلَكِنْ رَأَى تَدْرِيسَكَ لَا مُ
وَالَّذِي تَمَلَّى عَلَى النَّاسِ كَلَامٌ لَا كَلَامٌ
خَسِرَتْ بَغْدَادُ إِذْ آوَتْكَ فِيهَا وَالسَّلَامُ

(She'ring nasriy tarjimasi):

"Sening tadrīs (dars)ing bor, lekin tadrisingdagi "r" harfi "lom"dir, Sening odamlarga imlo qildirayotganing kalom (gap) emas, "kilom" (jarohatlar)dir. Agar ahli Bag'dod sening oldingga kelsa, ziyon topadi, vassalom!"

Nasaviy bu misralari bilan o'zini ahli ilmlardan sanab, saboq berish da'vosida xalqni aldayotgan bir "ilmfurush"ni tanqid ostiga olyapti. "Ta'lim, saboq berish" ma'nosidagi تَدْرِيس so'zidagi ر (r) harfi ل harfiga almasha, تَدْلِيس – *yolg'on, firibgarlik* ma'nosidagi so'z hosil bo'ladi. *Gap, jumla* ma'nosidagi *kalom* so'zi *kilom* deb o'qilsa, "gap" so'zi "jarohat" so'ziga aylanib qoladi.

Mutaxassislar hajvning satiradan farqi – hajv konkret shaxsga qaratilganida, ya'ni hajvchining maqsadi ijtimoiy hayotdagi muayyan holatni badiiy umumlashtirib, g'oyaviy inkor qilish emas, deb ko'rsatadilar. To'g'ri, hajvning konkret shaxsga yo'naltirilgani unda subyektivlikning kuchayishiga zamin hozirlaydi, natijada muallifning o'sha shaxsga munosabati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Johiliyat davri arab she'riyatida bu uslub keng tarqalgan. Bunday nazm namunalarida hajv orqali raqibni qoralash, sharmanda qilish uchun yolg'onlar to'qish, jismoniy nuqsonlarni yuzga solish, hatto uyatsiz so'zlarni ishlatish ham odatiy hol hisoblangan. Lekin haqiqiy shoirlar hajvgga hamisha umummanfaatni ko'zlagan holda qo'l urganlar, tanqid qilinayotgan shaxsda ijobiy xislatni shakllantirish, xalqqa foydasi tegadigan insonga aylantirishni maqsad qilganlar. Hatto shu ezgu maqsad yo'lida nafsini malomat qilish, o'z-o'zini mazammat qilishgacha borganlar. O'zidan hadya so'ragan bir shoir haqida Abu Rayhon Beruniy shunday baytlarni aytadi:

يَا شَاعِرًا جَاءَ نِي بَخْرِي عَلَى الْأَدَبِ
وَافِي لِيْمَدَحَتْنِي وَالذَّمَّ مِنْ أَدَبِي

Ushbu she'r A.Irisov tomonidan o'zbek tiliga she'riy tarzda tarjima qilingan:

*Ont ichib aytaman, bilmam nasabim,
Hatto ota-bobom, ajdodim kimdir,
Otam Abu Lahabdek odobsiz bir chol,
Onam-chi, huv o'sha o'tinkash kampir.
Maqtovu mazammat, ey Abu-l-Hasan,
Hazilu chin kabi menga baribir.*

*Bu ishga berilib o'zni qiynama,
Qo'y endi urinib bo'lma behuzur* [Irisov 1973, 99].

Bu she'rning mazmunidan quyidagi jihatlarni anglashimiz mumkin: birinchidan, Beruniy hasab va nasabdan taqvo ustunligi haqidagi islomiy g'oyani ilgari surmoqda; ikkinchidan, Beruniy otasini Abu Lahabga, onasini esa "Masad" surasi 4-oyatidagi حَمَّالَةُ الْحَطَبِ "o'tin tashuvchi xotin"ga qiyoslashi o'z otasi va onasi sha'nida noloyiq gap aytishi emas, balki o'rinsiz madhiyabozlikka qay darajada e'tirozi kuchlilikini namoyish qilishidir.

Shuningdek, manbalarda, Abu Bakr Xorazmiy bilan Soh ibn Abbodning aloqalari yomonlashish sabablari va Abu Bakr Xorazmiy o'z she'rlarida uni ham hajv qilgani keltiriladi:

أحمد بن عبد ولو مطرت
كفاه بالجوّد حتى جازت الديما
لكنها خطرات من وساوسه
يعطي ويمنع لا بخلاء ولا كرما

(She'rining nazmiy tarjimasi):

*Maqtamangiz bunda ibn Abbodni
Qo'lidan saxiylik yog'ib tohsa ham.
Himmatin yo'lida ikki qanoti
Mo'l-ko'lyomg'irlardan o'tsa, ohsa ham.
Bu kaftlarning mehri qay vaqt qadardir,
Ular vasvasadan bo'lgan xatardir.
Mamnun berar avval, so'ngra man qilar,
U baxil yo himmatli, bilmam, kim bilar?!*

Safadiyning aytishicha, Abu Bakr Xorazmiy bu ikki baytni yozdi va shu ikki baytni Soh ibn Ubbod ko'rishi uchun uning o'tiradigan makoniga qo'yib qo'ydi.

Bu kabi she'rlarni yozish borasida Abu Bakr Xorazmiy birinchilardan emas edi. Abu Bakr buni Abu Qosim al-A'modan, Muoviya ibn Abu Sufyondan, yana ham aniqroq qilib aytganda, shu kishilarning o'g'illariga tarbiya bo'lsin uchun Hasan ibn Sahilni hajv qilib yozgan she'rlaridan olgan edi.

Muoviya ibn Abu Sufyonning yozgan she'ri quyidagicha:

لا أحمدن حسنا في الجود إنمطرت
كفاه غزرا ولا تدممه إن زرما
فليس يمنع إبقاء على نشب
ولا يجود لفضل الحمد مغتتما

لكنها خطرات من وساوسه
يُعطي ويمنع لا بخلا ولا كرما

She'ring nazmiy tarjimasi:

*Hasanni maqtamangiz, odil, saxiy deb hargiz,
Kaftlaridan mo'l-ko'llik, yog'ilsa-da bir dengiz.
Yomonlamang, ozgina, ziqnalik qilsa nima,
Hech bir ishni qilmaydi, abadiylik ishqida.
Davlat-la mudom qolmoq, dardi emas tiriklik.
Boyluk deya man qilmas, maqtov deya saxiylik.
Ammo mana shu qo'llar, vasvasadan xatardir,
Xushnud berib, bir zumda man qilar ham o'shaldir.
Buni qanday atashni bilmay tilim so'z demas,
Bu baxillikdanmi yo karamlikdan ham emas.*

She'ring nasriy bayoni: "Hasanni hargiz saxiy deb maqtamanglar, garchi uning ikkita kaftidan mo'l-ko'l bo'lib saxiyliklar yog'ilsa ham. Va ozgina ziqnalik qilsa-da, uni yomonlamanglar. U hech nimani boylikda abadiy qolish uchun man qilmaydi va o'zi haqidagi maqtovlar davomli bo'lishi uchun ham saxiylik qilmaydi. Lekin uning qo'llari vasvasalardan bo'lgan xatarlardir. Beradi va man qiladi. Baxillik qilgani uchun ham emas va saxovatidan ham emas!"

Rivoyat qilinadiki, Soh ibn Ubbod bu baytlarni eshitganida, o'zi ikrom qilgan, himoya qilgan va mehnatini, ya'ni ijodini munosib taqdirlagan Abu Bakrdan yuqoridagi kabi ishlarning sodir bo'lganini inkor qilgan. Shuningdek, Abu Bakr Xorazmiyning o'limini eshitganida, u qattiq ta'sirlangani va shunday she'r aytgani haqida ma'lumotlar ham keltirilgan:

سألتُ بريدا من خراسان مقيلا
امسات خوارزميكم قال لي نعم
فقلت : اكتبوا بالجص من فوق قبره
الا لعن الرحمن من يكفر النعم

She'ring nazmiy tarjimasi:

*Xurosondan kelding agarchi,
So'zla rostin ey, sen xabarchi.
Manzil tamom bo'ldimi tunda,
Ayt, Xorazmiy o'ldimi, bunda?
Menga "Ha" deb aytdi so'zlovchim,
Hayron hushim sayyodi – ovchim.
Yana dedim: yozing, boshiga,
Abu Bakr qabrtoshiga:*

*Ne'matin rad qilgan o'lmasmi,
Haq la'nati unga bo'lmasmi?!*

She'rning nasriy tarjimasi: *"Men Xurosondan kelayotgan xabarchidan: "Xorazmiy o'ldimi?", deb so'radim. U menga: "Ha!" – dedi...". Men aytdim: "Abu Bakr qabri ustidagi qattiq toshga o'chmas qilib yozinglar: "Ne'matlarga nonko'rlik qilgan kimsani Rahmon la'natlagan", – deb.*

Abu Bakr Xorazmiy va Sohib ibn Abbod o'rtasidagi munosabatlar yomonlashgan bir vaqtda vazir Utba qatl qilinadi va uning o'rniga Abul Hasan Maziniy o'tiradi. Maziniy Abu Bakr Xorazmiyning qadrlaydigan va g'oyat yaxshi ko'radigan kishi edi. Shu sababli uni huzuriga chaqiradi va izzat-ikrom ko'rsatib, Nishopurga Xorazmiydan olingan narsalarni qaytarish borasida xat yozadi. Shuning uchun Xorazmiyning ahvoli yana yaxshilanib, qayta "oyoqqa turib" oladi. Qolaversa, Nishopur voliysi ham endi unga hashamat va ehtirom, ikrom va ulug'lash bilan nazar qilardi. Shu sababli uning martabasi ko'tarilib, nomi ulug' bo'ladi va yashash tarzi ham oldingidan ancha yaxshilanadi.

Abu Bakr Xorazmiy qalamiga mansub ayrim she'rlar mutolaasi uning falsafiy qaarashlari kengligi, ayrim masalalarda bugungi nazariy qarashlardagi bayon qilinayotgan ilmiy fikrlar kabi ko'zga tashlanadi. Masalan, quyida uning Abu Hasan Maziniy haqidagi she'rini o'qiymiz:

كلم هي الأمثال إلا أنها
في الناس قد أضحت بلا أمثال
فاذا لُتِّينَ فإِنَّهنَّ غَوَالِي
واذا شُئِمْنَ فإِنَّهنَّ غَوَالِي

She'rining nazmiy tarjimasi:

*"Kalimalar go'yo har fikring ko'chgan misollar,
Insoniyat ichra lek, mislsiz bir misqollar.
Agar talqin qilinsa, ular oliy nimarsa,
Hidlab ko'rsang, bilarsan, bu ne qimmatli narsa".*

Bu she'rning umumiy mazmuni so'zning inson tafakkurini ifodalashdagi o'rnini ko'rsatib bergan ilmiy asarlarga yaqin turadi. Jumladan, Alisher Navoiy mashhur "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida inson tufakkuri (ko'ngli)ni dengizga, so'zni durga, tilni esa ana shu durlarni dengizdan olib chiquvchi g'avvosga qiyoslaydi: *"so'z durredurkim, aning daryosi ko'nguldur va ko'ngul mazharedurkim, jomii maoniyi juzv va kulldur. Andoqki, daryodin gavhar g'avvos*

vositasi bila jilva namoyish qilur va aning qiymati javhariga ko'ra zohir bo'lur" [Navoiy 1967].

Abu Bakr Xorazmiy umrining oxirida o'zi yoqtirib qolgan Nishopurda qolib, shu yerda vafot topadi. O'zaro adovatga sabab bo'ladigan holat yuz berganiga qaramasdan, Badiuzzamon Hamadoniy Abu Bakr Xorazmiyning vafotini eshitgan paytda qattiq ta'sirlanib, quyidagi baytlarni bitgan:

حنانيك من نفس خافت
ولئيك عن كمد ثابت
أبا بكر اسمع وقل كيف ذا
ولست بمسمعة الصامت
حلفت لقد مُت من معشر
غنيين عن خطر المائت
يقولون : أنت به شامت
فقلت : الثرى بفم الشامت
وعزّت عليّ معاداته
ولا متتدارك للفائت

She'rining nazmiy tarjimasi:

*"Ta'ziya yo'llayman, faqir tomondan,
Joningga xavf etgan nafi yomondan.
Va o'tli kalomdir bu xafalikka,
Mahzun bir salomdir xalifalikka.
Eshitarmi jim holimni birovkim?!
Bugun fano yo'lda borar tinglovchim.
Sen boysan, so'zlarim qolar kuchinda,
Hatto yakun xatarlari ichinda.
Deb meni yomonlik qildi, aslida,
Dedim, tuproq shundaylarning og'zida.
Dushmanlikda hamki a'losan, bugun
Yo'qsan, anglayolmay aqlimda tugun".*

She'rning nasriy tarjimasi: "Xavf qilgan jondan senga ta'ziyalar bo'lsin. Sobit xafalikka salomlar bo'lsin. Abu Bakr, eshitgin, jim turuvchini! Eshitguvchi yo'q bo'lgan bu holat (ya'ni uning o'limi) qanday bo'ldi?! Bas, men qasam ichib aytamanki, sen xatarlar ichra boy odamlardan bo'lib o'lding! Menga aytadilar, sen unga yomonlik, ya'ni ichi qoralik qilgansan, deb. Men esa ularga: "tuproq ichi qoralik qilgan odamning og'zidadir", deb aytdim. U dushmanlik qilishda mendan ustun bo'ldi. Lekin men uning ketganini idrok qila olmayapman".

Xuddi shu kabi Abu Bakr Xorazmiy bilan ayrim masalalarda

kelisha olmagan Ruqoiy ham unga atab marsiya yozar ekan, uning adabiyotdagi baland darajasidan tushirishni loyiq ko'rmadi. Balki, shoirning martabasini tanqid qilmagan holda bu boradagi o'rnini e'tirof etdi. Ruqoiyning unga bo'lgan adovatidan insofi ustun keldi. Ruqoiyning bu xatti-harakatlari insoniy munosabatlarda, adabiy harakatchilik uchun ham muhim o'rin tutadi. Xuddi shu kabi bag'rikenglik mazmunidagi voqealarning ayrimlari Hasanxoja Nisoriy tomonidan ham bayon qilingan [Nisoriy 1994].

Yana shu o'rinda "ikki qo'shin sohibi" nomi bilan mashhur bo'lgan Abu Said Ahmad ibn Shabibiy (Abu Said Ahmad ibn Shabib ash-Shabibiy shoir, sarkarda, notiq bo'lganlar. Ilmiy majlislarda ishtirok etib nutq so'zlagan. Qo'shinga bosh bo'lib g'azotlarda ishtirok etgan. Saroyda xizmat qilgan. Uning she'riy devoni ham mavjudligi aytib o'tilgan)ning Abu Bakr Xorazmiy haqida hajv qilganini va unga "bevafo", "tez o'zgaruvchan" deb tuhmat qilganini ko'ramiz. Ammo Shabibiy Xorazmiyning adabiyotdagi o'rnini e'tirof qilishdan boshqa narsani o'ziga ravo ko'rmagan. Aytish joizki, Shabibiy Abu Bakr Xorazmiyni adabiyot borasidagi eng afzal shaxs deb bilgan va bu fikrlar uning quyidagi she'rlarida ham namoyon bo'ladi:

أبو بكر له أدب وفضل
ولكن لا يدوم على البقاء
مودته إذا دامت لخل
فمن وقت الصباح الى المساء

She'rining nazmiy tarjimasi:

*Odob bor, fazl bor Abu Bakrda,
Ma'no bor u aytgan har bir fikrda.
Do'st bo'lib, sinamas do'stin o'chgacha,
Mehri boqiy bo'lmas tongdan kechgacha.*

She'rning nasriy tarjimasi: "Abu Bakr, unda odob va fazl bor. Lekin agar u do'stga aylansa, uning muhabbati tongdan kechgacha ham boqiy qola olmaydi, ya'ni davom etmaydi".

Albatta, adab hamisha insonga baho berishda bosh mezon bo'lgan. Sharq adiblari inson va adab tushunchlarini bir-biridan ayro tasavvur ham qilmaganlar. Adab durdonalari bilan bezatilgan asarlar umri boqiy bo'lishini davr sinovlaridan o'tib kelayotgan mumtoz manbalar ham ko'rsatib turibdi. Masalan, A.Hayitmetov so'zi bilan aytganda, "Ijtimoiy, falsafiy, axloqiy va boshqa muhim masalalarning ana shunday keng hal etilishi Navoiy "Xamsa"sini barcha xalqlar, elatlar uchun doimo kerakli va foydali xazinaga aylantirdi" [Hayitmetov 1996, 72].

Yuqoridagi ma'lumotlarga tayanib, Abu Bakr Xorazmiy o'zidan birorta sodiq do'st qoldirmagan, deya olmaymiz. Darhaqiqat, uning Tabalisiydek shogirdi bor edi. Tabalisiy o'zining jo'shqinlikka to'la she'rlarida bu borada shunday deydi (nasriy tarjimasi): *"Qattiq g'amlar sochlarimni oqartirdi. Zamon kirlandi va holatim toza bo'ldi. Zamon o'zining suyganlarini qaytarib oldi va ulug'lik zavol bo'lishiga salom berdi, ya'ni yuzlandi. Nur taratuvchilar qarilikka qaytdi va osiylar tog'larda nola chekdi. Men dedim: ey sohibim, kechaning gardishlari nimani keltirdi ekan? Qayta keltirish, ya'ni jonlantirish egasinimi? Uni qoyim qildimi yerga va savollarni chaqirdimikan? Yoki unga himmatlar berilgan himmatli imomni keltirdimikan? Menga she'r va ma'nolarga bo'lgan ishtiyoqimni baland qiluvchi va kishilarni tanqid qilishdagi shavqimnimi chaqirdimikan?! Yo bayon qiluvchi himmatli imomnimi? She'rlar egasinimi yoki she'rlar egasi-yu qofiyalar otasi, ma'nolar amakisi-yu oliyliklar akasinimi? Zamon uni sinadi va u urushdir. Qachonki misoli yo'q kishini ko'rsa, zamon u bilan jang qilgan va u zamon urush maydoni, ya'ni janggohdir".*

E'tibor qaratadigan bo'lsak, Tabalisiy Abu Bakr Xorazmiy fazilatlari bayoni asnosida barcha zamonlar uchun muhim bo'lgan bir ijtimoiy-siyosiy masalani badiiy vosita orqali anglatishga harakat qilmoqda. Bu ham bo'lsa, zamona janggoh, zamondoshlar o'zaro jang olib borayotgan sipohlar kabi ekani haqidagi g'oyadir. Demak, har bir komil inson zamon bilan bo'lgan murosasiz jang g'olibidir. Sababi, u zamon bilan ham, zamondoshlar bilan "jang"da engilmaslik uchun asosiy dushman – nafsni o'z erkiga qo'ymagan. Misol tariqasida, bu masala – ziddiyatlarga to'la inson tabiati, uning ichki olamida kechadigan ma'rifiy takomil jarayoni "Ihyou ulumid-din"ning "Riyozatun-nafs" kitobida jonli va ajib manzaralar orqali aks ettirilgan [G'azzoliy, 2006].

Yana Abu Bakr Xorazmiy ijodidan quyidagi mazmundagi yoniq satrlar ham keladi (*she'rning nasriy tarjimasi*): *"Ey Xorazm ahli, kim yupanchiq bo'ladi? Sizlarmi yoki ulug'lik, oliylikmi yoki qofiyalarmi yoki aqlli, dono kishimi yoki ta'liqlar – sharhlarmi yoki mol-mulkllarmi? O'tib ketuvchi narsa agar bir kun bitta dohiyni ko'rsa, uni bir so'z demasdan so'yadi, ya'ni qurbon qiladi, yomon kishilar esa qutilib qoladi. Zamon dengizlarni yetishtirdi. Bu dengizlar nurlar va olmoslar bilan mavjlanadi. Ey, ertaga oliyliklarni iddao qiluvchi, darhaqiqat, tuzoqlar baland qilindi, baloga yo'liqib qolma!"*

Abu Bakr Xorazmiyning tarjimai holi bizga uning mehnatkashligini, o'z davri ilmlarini puxta egallagan, har qanday fikr yoki istaklarini ro'yobga chiqarish uchun doim tayyor va shay

holatdagi musofir, jahongashta shaxs bo'lganini bayon qiladi. Bu sifatlar uning hayot tarziga aylangani bois ular Abu Bakr Xorazmiy she'rlarining barcha qirralarida aks etib turadi. Qolaversa, bu jihatlarni u bilan yashagan zamondosh shoirlar qasidalarining bir qismini sharhlash orqali ham, qasidalardan joy olgan asosiy nuqtalarga qarab ham ilg'ashimiz mumkin. Shoirning oilasiga bo'lgan chuqur his-tuyg'ulari va oilasi oldida o'zini mas'uliyatini his qilishi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Shuningdek, bularning barchasi shoir shaxsiyatida, ruhiyatida o'zaro qarama-qarshilik borligini bildiradi. Bu esa uning muhabbatdan nafratga, madhdan hajvg'a o'tishida namoyon bo'ladi.

VIII – XIII asrlar Xorazm adabiy muhiti adiblaridan Abu Bakr Xorazmiy ijodida g'azal janridagi arabiy nazm namunalari ham ko'p uchraydi. G'azal Sharq mumtoz she'riyatida eng ko'p tarqalgan lirik janrdir. G'azallar dastlab VII asr arab she'riyatida paydo bo'lgan. Fors-tojik adabiyotidagi ilk g'azallar muallifi sifatida Abu Abdulloh Ro'dakiy (taxminan 860 – 94-y.) e'tirof etiladi. G'azalning o'zbek adabiyotidagi ilk namunalari esa Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy", Xorazmiyning "Muhabbatnoma", Said Ahmadning "Taashshuqnoma" asarlari tarkibida uchraydi. Xorazm shoirlari arab she'riyati an'analariga taqlidan o'z qasidalarining muqaddimasida g'azallar keltirganlar. Jumladan, shoir Abu Bakr Xorazmiy g'azalining matlasiga e'tibor beraylik [Saolibiy 2009, 209]:

و شمس ما بدت إلا أننا بان الشمس مطلعها فضول
تزيّد علي السنين ضياءً و حسنا كما رقت علي العتق الشمول

Garchi, nazmni nasrga aylantirish uning nomavzun so'zdan farqlovchi qator xususiyatlarini yo'qotsa ham, baytni nasriy bayon qilishga to'g'ri keladi: *"Mahbubam ko'rinish berishi bilan kun – quyosh o'zining ortiqchaligini namoyon qildi. Sen vaqt o'tgan sari ziyo – tiniqlikda, husnda ziyodasan, xuddi may yil oshgan sari yutumli bo'lganidek"*.

Mazkur arabcha baytning asliyatdagi zavqini totish uchun Navoiy g'azallariga murojaat qilishimiz kerak:

*Istasangkim, ul quyosh chiqqach sanga qilg'ay tulu',
Ey ko'ngul, g'am seli yetgach, tog'dek tutqil sabot*

[Navoiy 1987, 4].

Ya'ni: "Ey ko'ngil, agar quyosh chiqqanidan so'ng quyoshning senga botishini istasang, o'zingni xuddi ustiga g'am seli yog'ilganida sabot bilan mustahkam turgan tog'lardek tut!"

Navoiy tilga olayotgan obraz, ya'ni butun boshli koinot – galaktikadan iborat quyoshning ko'ngilga botishini istash, xuddi Abu Bakr Xorazmiyning mahbub (ya'ni, bu o'rinda yo "ko'ngil" yo "pir – ustoz" yo "Rasululloh" yoki Alloh" nazarda tutilyapti) kelgach, quyosh o'zini ortiqcha sezganiga o'xshaydi.

Yoki boshqa bayt:

*Subh erur soqiyu men maxmurmen, sen mayparast,
Tut quyoshdek jomni, moni' nedur bo'lmoqqa mast?*

[Navoiy 1987, 87].

Ya'ni: "Tong – may quyuvchi; men – may xumori tarqamagan mast; sen – mayga mukkasidan ketgan mayxo'rsan. Bas, maykosaga o'xshagan quyoshni (to'ldirib bizga) uzat! Shunday holatda mast bo'lishga nima to'sqinlik qilishi mumkin?!"

Navoiy bu baytida Yaratuvchi bilan bandasi o'rtasidagi parda ko'tarilgan, duolar Dargohga to'siqsiz yetib boradigan sahar paytidagi manzarani may orqali tasvirlayapti. Dunyo istaklaridan zarracha g'ubor yetmagan bu pokiza, musaffo damdan nafas olayotgan inson mastona kayfiyatda go'yo borlig'ini unutmagan va bu kayfiyatning yanada cho'zilishini xohlayapti, xuddi Abu Bakr Xorazmiyning mahbubi vaqt o'tgan sari ziyo – tiniqlikda, husnda ziyoda bo'layotganidek, yil oshgan mayning yutumli bo'lganiga o'xshab...

Abu Mansur as-Saolibiyning aytishicha, mazkur ikki bayt sharaflı qavmning sharaflı kishisi madhida kelgan qasidaning g'azaliy muqaddimasidir. Xorazmiy uni qasidaning bayti va nishon vositasi demoqchi [Saolibiy 1976, 652].

Yana Abu Bakr Xorazmiy g'azallaridan o'qiymiz [Saolibiy 2009, 210-211]:

بسمت فأبدت جدها فتكشفت
عن نظم دُرّ تحت نظم لآلي

*Tabassum qilib, go'zalligin namoyon qildi,
La'lu marjoni ostidan dur marjoni ko'rindi.*

Abu Bakr Xorazmiy shunday demoqchi: "Bu go'zal yor tabassum qilib, oq tishlarini ko'rsatdi. Ular dur donalari ustiga terilgan la'l donalari kabi bo'lib, uni bezab turadi. Ikki yanog'i ustidan chakkalari tushib, bittasining yonida xoli bor. Bu xol xuddi dol harfiga nuqta qo'yilgandek. Xoldan xoli sochlari esa nuqtasi yo'q zol (ya'ni dol) harfi kabi demoqda. Oxirgi baytdan ko'rinadiki, shoir so'z o'yini qilmoqda.

Ko'rinadiki, ushbu baytlar keynchalik turkiy adbiyotda ham keng tarqalgan *yonoq, xol (turkiyda meng), soch, tish, xatt* tanosubi asosida qurilgan. Masalan, Xorazmiy "Muhabbatnoma"sida:

*Aningkim, ol yuzida meng yaratti,
Bo'yi birla sochini teng yaratti...
Qaro meng ol yanoqingga yaroshur,
Boshim doim adoqingga yaroshur* [Xorazmiy 1987, 16].

Abu Bakr Xorazmiy bilan bir asrda yashagan al-Hasan ibn al-Muzaffar an-Naysoburiy ham g'azal yo'nalishida qalam tebratganlardan biri bo'lib [Yoqut al-Hamaviy ar-Rumiy 1993, 196] uning she'rlarida ham Abu Bakr Xorazmiy ijodida kuzatilgani singari tashxis, tanosub kabi qator san'atlar vositasida go'zal ifodasini topgan:

أرىّا شمالٍ أم نسيم من الصَّبَا
أتانا طروقًا أم خيال لزيّنا ؟
أم الطالع المسعود طالع أرضنا
فأطلعَ فيها للسعادة كوكبا ؟

(She'ning nasriy tarjimasi): "*Shimol iforimi bu yo sabo shabadasi? Eshik qoqib keldimi yoki Zaynabning xayolimi bu? Yoki saodatli tole' yerimizga keldimi, unda saodat yulduzin keltirib?*"

Xususan, misol keltirilgan baytlardagi sabo obrazi kishi tasavvurida go'zal va ma'suma qiyofadagi qiz sifatida gavdalanidi. Asliyat matniga e'tibor qaratilsa, bu yerda shamolning bir necha xili: *shimol, nasim, sabo* ishlatilgan. Aslida bu so'zlar barchasi mumtoz adiblarimiz tilida asliga muvofiq maenolarda ishlatilgan. Bu haqda A.Rustamov shunday yozadi:

"Shamol so'zining o'zi aslida shimoldan esgan yelni bildiradi... "Sabo" so'zi she'rda ko'p ishlatilgani uchun o'z shakli va ma'nosini o'zgartirmagan, Sharqdan esadigan yel sabo deb ataladi... Sabo bahorda havoni ilitib tabiatni uyg'otgani va tongda quyosh ta'sirida havoni tozalagani uchun hayotbaxsh yel hisoblanadi. Shuning uchun shoirlar saboga ko'p murojaat qiladilar" [Rustamov 1987, 114-115].

Shoir Abu Bakr Xorazmiy ijodida madh boshqa maqsadlardan farqli o'rin tutgan. Yana shuni alohida ta'kidlash lozimki, yuqorida biz tanishgan she'rlarning ko'pi madh mavzusida bo'lsa-da, shoir ayni shu she'rlarini o'zining eng yaxshi she'rlari deb bilmagan va madh borasida keltirilgan qasidalar xuddi arab qasidolari singari boshqa maqsadlardan xoli emas.

Abu Bakr Xorazmiyning ana shunday qasidalariga misol qilib,

davlat boshlig'iga yozgan ta'ziyanomasini keltirish mumkin. Bu bir tarafdin ta'ziyani o'z ichiga olsa, yana bir tarafdin davlat boshlig'ini yangi mansab bilan qutlashni ifodalaydi. Darhaqiqat, shoir va adib Abu Bakr Xorazmiy bu qiyin vaziyatda ikki qarama-qarshi maqsadni chiroyli tarzda qo'llab, o'z xohishini o'ziga xos bir yo'sinda amalga oshirgan. Shuning uchun Abu Nasr Utbiy (Somoniyilar vaziri Abu Nasr Muhammad ibn Abdu-l-Jabbor Utbiy (taxm. 961-1077 yoki 1036-yy.)ning "Tarixi Yaminiy" ("Yamin ud-davla tarixi") asari Sabuktagin va Sulton Mahmud davrida G'aznaviylar imperiyasi tarkibiga kirgan Afg'oniston, Xuroson, Xorazm va Movarounnahrning 975-1021-yillardagi ijtimoiy-siyosiy tarixini bayon etuvchi hamda qoraxoniylarning Movarounnahrni bosib olishi (992-996-yillari) haqida ma'lumot beradi. Uning "Tarixi Yaminiy" asari benihoya qimmatlidir) uning bu qasidasini: "Abu Bakr Xorazmiy aytgan qasidalarining eng go'zali", – deb aytadi (*uning arab tilidan qilingan nasriy tarjimasi*): "Bir birodarni ko'rdimki, agar unga insonlar ichida ulug'lik ixtiyor qilinsa, u shundan boshqasini tanlamaydi va istisno qilmaydi. Zero, dunyo senga, ko'rib turganingdek, bolalarcha keladi va uni chaqirishindan oldin seni tark etadi. U senga ishq bo'lib keladigan xalqning ma'shuqasidir. Albatta, sen o'lchov bo'lib tong ottirding, men esa unga tunlarimni hadya qildim".

Abu Bakr Xorazmiy Xorazm diyorida yashagan shoirlar orasida eng samarali ijod qilganlaridan biri hisoblanadi. Xorazmiy asarlarining tarjimonlari zikr qilganlaridek, u o'zidan bir qancha she'riy to'plamlar qoldirgan. Lekin bu to'plamlarning ko'pchiligi yo'qolib ketgani sababli faqat ba'zi kitoblarning ichida sochilgan ayrim she'rlarigina bizgacha yetib kelgan. Shuningdek, Abu Bakr Xorazmiy bizga arab lug'atida bitilgan eng nafis ar-Rasoil, ya'ni "Risolalar" devonini ham qoldirgan.

Xulosa

Abu Bakr Xorazmiy haqidagi ma'lumotlardan uning tinimsiz izlanishi, ko'p mehnat qilishi, barcha fanlar doirasida mohir tadqiqotchi ekani, o'z fikr va istaklarini amalga oshirish uchun bir yerda turmaydigan musofir, ya'ni dunyo kezuvchi shaxs bo'lgani ma'lum bo'ladi. Uning hayotidagi intilishlari, nozik his-tuyg'ulari hamda istaklari, jumladan, oilasiga nisbatan his-tuyg'ulari va ularning oldida o'zini mas'uliyatli his qilishini qasidalaridagi asosiy nuqtalar orasidan mulohaza qilib, topib olsak bo'ladi.

Shuningdek, o'sha zamon turli ijtimoiy-siyosiy holatlar, o'zaro gina-kuduratlar, raqobatlar sababli ayrim o'rinlarda uning shaxsiyatida muhabbatdan nafratga ko'chish, madhdan hajvga o'tish

kabi o'zaro ichki qarama-qarshilik ham namoyon bo'ladi. Shu kabi axloqiy hissiyotlar Abu Bakr Xorazmiy she'rlarining barchasida ko'zga tashlanadi. Qolaversa, u bilan birga yashagan zamondosh shoirlar qasidalarining bir parchasini izohlash orqali ham buni bilishimiz mumkin.

Abu Bakr Xorazmiy arab qasidalarini yaratishda taqlidiy uslubdan, ya'ni mashriq shoirlari yo'lidan yurgan. Bu madh, hajv, faxrlanish, vasf qilish va shu kabilarda namoyon bo'ladi. Shoir arablar nazdida mashhur maqsad yo'llaridan yurgani holda uning she'rlarida mavzularning bir necha bor takrorlanishini ham kuzatamiz.

Arab xalqi qasidalari singari Abu Bakr Xorazmiy she'riyati, adabiy merosining asosiy qismi ham "madh" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, uning madh qilish uslubi boshqa shoirlarnikidan aynan maqsadi o'zgachaligi bilan ajralib turgan.

Xulosa qilish mumkinki, VIII – XIII asrlar Xorazm adabiy muhitida Abu Bakr Xorazmiy asarlari o'ziga xos o'rin tutadi. Ayni vaqtda shoir adabiy merosini tadqiq qilish o'sha davr adabiy muhitini chuqurroq anglash, madaniy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy holatlarini tahlil qilishda qimmatli ma'lumotlar beruvchi asosli manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

- Абу Мансур Абдулмалик ас-Саолибий. 2009. *Ятимматуд даҳр фий маҳасини аҳли аср*. Дорул кутубул илмийя. 4-жуз.
- Абу Мансур ас-Саолибий. 1987. *Китоб латойиф ал-маориф*. Тадқиқ қилувчи, таржимон, изоҳ ва кўрсаткичлар тузувчи Исматулла Абдуллаев. Тошкент: Фан.
- Абу Мансур Саолибий. 1976. *Ятимат ад-даҳр фи маҳосин аҳл ал-аср*. Тадқиқ қилувчи, таржимон, изоҳ ва кўрсаткичларни тузувчи И.Абдуллаев. Тошкент: Фан.
- Абу Ҳомид Ғаззолий. 2006. *Риёзатун-нафс* (Нафс тарбияси). Таржимон ва сўзбоши муаллифи Рашид Зоҳид. Тошкент: Мовароуннаҳр.
- Алишер Навоий. 1967. *Асарлар*. Ўн беш томлик. Ўн тўртинчи том. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
- Алишер Навоий. 1987. *Бадоеъ ул-бидоя*. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий. 1987. *Мукаммал асарлар тўплами*. Биринчи жилд. Тошкент: Фан.
- Ёкут ал-Ҳамавий ар-Румий. 1993. *Муъжаму-л-удабо*. Дор ал-арабий ал-исломий. Байрут-Лубнон. 4-жуз.
- Ирисов А. Беруний. 1973. *Ҳикматлар*. Тошкент: Ёш гвардия.

- Хоразмий. 1987. *Муҳаббатнома* (Муборак мактублар). Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.
- Огаҳий. *Жомеъ ул-воқеъоти султоний*. Ўз РФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. №9786, 11^а.
- Рустамов А. 1987. *Сўз хусусида сўз*. Тошкент: Ёш гвардия.
- Ўрозбоев, А. 2020. “Комил девони қўлёзмасининг мухтасар мундарижаси”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 6: 36.
- Ҳайитметов, А. 1996. *Темурийлар даври ўзбек адабиёти*. Тошкент: Фан.
- Ҳасанхожа Нисорий. 1994. *Музакири аҳбоб*. Форс тилидан Исмоил Бекчон таржимаси. Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти.
- Ҳинд Хусайн Тоҳа. 1976. *Ал-адаб-ул-арабӣ фӣ иқлим Хоразм. Силсилат-ул-кутуби-л-ҳадиса*. Бағдод: Маншурот Визорати-л-иёлом.

The place of Abu Bakr Khorezmi in the literary environment of Khorezm in the middle ages

Azamat Ataev¹

Abstract

Poems and odes in Arabic literature in Khorezm in the 8th - 13th centuries are, on the one hand, important in elucidating cultural relations and factors of cultural influence in the emergence and development of this environment, and on the other hand, they are also very important in revealing socio-political factors. Eulogy and humor is an integral part of the old Arab literary environment.

This article describes the life of Abu Bakr Khorezmi, one of the representatives of Arabic literature in Khorezm, the scope and main directions of his poetry. This research work provides important new scientific information to literary source studies and textology in the correct understanding and interpretation of the literary heritage of many Arabic-speaking poets who grew up in the Khorezm region in the 10th century.

Key words: *Arabic speaker, historical source, literary source, ghazal (poems), comedy, eulogy, genre, source studies, textology.*

¹ Azamat P. Ataev – doctoral student at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: azamatatayev79@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0902-321X

For citation: Ataev, P.A. 2022. “The place of Abu Bakr Khorezmi in the literary environment of Khorezm in the middle ages”. *Golden scripts* 2: 68-89.

References

- Abu Mansur Abdulmalik as-Saolibiy. 2009. *Yatimmatud dahr fiy mahasini ahlil asr*. Dorul kutubul ilmiyya. 4-juz.
- Abu Mansur as-Saolibiy. 1987. *Kitob latoyif al-maorif*. Tadqiq qiluvchi, tarjimon, izoh va ko'rsatkichlar tuzuvchi Ismatulla Abdullaev. Toshkent: Fan.
- Abu Mansur Saolibiy. 1976. *Yatimat ad-dahr fi mahosin ahl al-asr*. Tadqiq qiluvchi, tarjimon, izoh va ko'rsatkichlarni tuzuvchi I.Abdullaev. Toshkent: Fan.
- Abu Homid G'azzoliy. 2006. *Riyoza-tun-nafs* (Nafs tarbiyasi). Tarjimon va so'zboshi muallifi Rashid Zohid. Toshkent: Movarounnahr.
- Alisher Navoiy. 1967. *Asarlar*. O'n besh tomlik. O'n to'rtinchi tom. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
- Alisher Navoiy. 1987. *Badoe' ul-bidoya*. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy. 1987. *Mukammal asarlar to'plami*. Birinchi jild. Toshkent: Fan.
- Yoqut al-Hamaviy ar-Rumiy. 1993. *Mu'jamu-l-udabo*. Dor al-arabiy al-islomiy. Bayrut-Lubnon. 4-juz.
- Irisov A. Beruniy. 1973. *Hikmatlar*. Toshkent: Yosh gvardiya.
- Xorazmiy. 1987. *Muhabbatnoma* (Muborak maktublar). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
- Ogahiy. *Jome' ul-voqe'oti sultoni*. O'z RFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. №9786, 11^a.
- Rustamov A. 1987. *So'z xususida so'z*. Toshkent: Yosh gvardiya.
- O'rozboev, A. 2020. "Komil devoni qo'lyozmasining muxtasar mundariyasi". *O'zbek tili va adabiyoti* 6: 36.
- Hayitmetov, A. 1996. *Temuriylar davri o'zbek adabiyoti*. Toshkent: Fan.
- Hasanxoja Nisoriy. 1994. *Muzakkiri ahhob*. Fors tilidan Ismoil Bekchon tarjimasini. Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti.
- Hind Husayn Toha. 1976. *Al-adab-ul-arabī fī iqlim Xorazm*. Silsilat-ul-kutubi-l-hadisa. Bag'dod: Manshurot Vizorati-l-lom.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasini qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiya berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz
adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiya barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiya berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*,
Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi
raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher
Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 –
133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiya foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniylar adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr

sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globalashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

IZOHLAR

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04

Bosishga 30. 06. 2022-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot
agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan
ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62